Steinerová, Helena

Struktura časového fondu československých žen

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1964, vol. 13, iss. G8, pp. [139]-156

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/111745
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

HELENA STEINEROVÁ

STRUKTURA ČASOVÉHO FONDU ČESKOSLOVENSKÝCH ŽEN

Zkoumání časových rozvrhů pracujících má v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti značný význam. Rozvoj materiálně technické základny a růst společenské produktivity práce umožňují v podmínkách socialistických výrobních vztahů postupně zkracovat pracovní dobu a prodlužovat volný čas. Avšak zároveň perspektivy revolučních změn ve výrobě a s nimi spojená perspektiva změn v charakteru práce vyžadují, aby podstatně vzrostla odborná kvalifikace i celková kulturní úroveň pracujících. Podmínkou rozvoje socialistické demokracie a jejího přechodu v komunistickou samosprávu je, aby stále větší množství občanů věnovalo část svého času výkonu veřejných funkcí, a konečně v zájmu celé společnosti i každého jednotlivce je, aby pracující mohli co nejbohatěji rozvíjet své zájmy kulturní, technické i jiné, upevňovat zdraví rekreací a sportem, věnovat se rodině a výchově dětí.

Růst fondu volného času v souvislosti se zkracováním pracovní doby a harmonické sladění účasti každého práceschopného člověka ve společenském pracovním procesu s co nejúčelnějším využitím volného času stává se tedy nezbytnou podmínkou všestranného rozvoje osobnosti i růstu společenské produktivity práce a aktivity občanů ve veřejném životě.

Vzrůstá proto společenská potřeba výzkumů, které se zabývají nejen využitím pracovní doby, ale studují strukturu celého časového fondu pracujících.[1] Tyto výzkumy poskytují údaje jinými metodami těžko zjistitelné nebo nezjistitelné vůbec. Informují, jak tráví pracující svůj volný čas, jaké jsou jejich zájmy a záliby, kolik času zabírají domácí práce, užívání služeb, péče o děti, doprava do zaměstnání, časové ztráty různého druhu apod. Rozbor těchto údajů umožňuje analyzovat vztahy mezi pracovní a mimopracovní dobou, pomáhá odhalit skryté rezervy růstu produktivity práce spojené s racionálním využitím volného času, zvláště ke vzdělání a zvyšování kvalifikace. Ve spojení s jinými metodami (jako např. sledování příjmu a výdajů pracujících ve statistikách rodinných účtů) umožňuje zkoumání vývoje životní úrovně a zjišťování jejich diferenciace v různých společenských třídách a vrstvách. Výzkumem časových rozvrhů je tedy možno získat cenné údaje, které pomáhají plánovacím orgánům při plánování rozvoje dopravy, služeb, kulturních zařízení, bytové výstavby. Společenské organizace mohou těchto údajů využít pro zaměření politickovýchovné práce.

V této studii chci věnovat pozornost zvlášť závažnému úseku studia časových rozvrhů — analýza časového rozvrhu československých žen. Touto metodou můžeme získat informace o progresívních změnách postavení ženy v socialistické společnosti. Lze tak daleko spolehlivěji než jinými metodami zjistit, jak velká

je v průměru faktická účast ženy ve společenském pracovním procesu.[2] Časové rozvrhy zároveň ukazují, jak zařazení ženy do společenského pracovního procesu mění i strukturu mimopracovní doby a působí na využití volného času, a jejich studium pomáhá analyzovat, do jaké míry se podařilo uskutečnit leninský program osvobození ženy — to znamená přenést domácí práce (anebo aspoň jejich podstatnou část) do sféry společenské výroby a služeb a tím zvýšit fond volného času a podíl jeho využití progresívním způsobem, tj. pro sebevzdělání, zvyšování kvalifikace, veřejnou činnost a aktivní odpočinek. Studium časových rozvrhů osvětluje rovněž mnohé závažné problémy socialistické rodiny a přeměny životního stylu, které v ní probíhají.

Základní materiál, o který se budu při své analýze opírat, je *Šetření o využití času obyvatelstva,* provedené Ústředním úřadem státní statistiky a kontroly (dále jen ÚÚSSK) v letech 1960—1961. Hlavním cílem tohoto šetření bylo „sledovat využívání času jako důležité složky, charakterizující životní úroveň a zjišťovat možnosti, jak rozšiřovat fond volného času a působit na jeho progresívní využití".[3] Šetření bylo provedeno v souboru zpravodajských domácností, jež vedou rodinné účty. Tím byl dán hlavní předpoklad reprezentativnosti výsledků průzkumu, poněvadž ÚÚSSK vybírá tyto domácnosti tak, aby reprezentovaly, pokud jde o základní demografické ukazatele a ukazatele příjmů, vydání a spotřeby, společenské skupiny všech československých domácností. Zkoumalo se využití času v průběhu jednoho týdne. Metodika použitá při šetření se v podstatě shodovala s metodikou doporučovanou a používanou G. Pruděnským a jinými sovětskými autory.[4] Zvolenou metodiku šetření, výběr zpravodajů i období, v němž bylo šetření provedeno, považuji za dostatečně spolehlivé, aby postihly hlavní tendence ve využití času obyvatelstva, rozdíly ve využití času mezi muži a ženami, mezi společenskou třídou dělníků a rolníků a sociální skupinou zaměstnanců,[5] a tak poskytly hlavní data pro rozbor časového rozvrhu československých žen.

Jako pomocného materiálu použiji některých dat a závěrů z práce Antonína Ulrycha a Vladimíra Wynnyczuka *Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy.*[6] Byla to první publikovaná studie časového rozvrhu žen v ČSSR. Je třeba ji hodnotit jako průkopnickou práci vysoce kladně, i když má z metodického hlediska proti šetření ÚÚSSK některé nedostatky.[7] Monotematický ráz výzkumu — bylo šetřeno 80 dělnic v pražské *Tesle* — však přináší mnohé cenné poznatky: autoři pečlivě analyzují a zdůvodňují rozdíly ve využití času ženy bezdětné, ženy s jedním a více dětmi a podrobně objasňují okolnosti, které mají vliv na časový režim. Srovnání výzkumu Ulrychova a Wynnyczukova s celostátním šetřením ÚÚSSK též ukazuje, jaký vliv mají na využití času ženy podmínky velkoměsta.

Při analýze časového fondu žen budu především sledovat tyto problémy: Jaká je účast žen na společenském pracovním procesu; které faktory této účasti brání a omezují volný čas ženy; zejména pak jaký je podíl domácích prací v časovém rozvrhu; jak se ženě daří spojovat biologickospolečenskou funkci mateřství s účastí ve společenském pracovním procesu, jak žena využívá svého volného času, zejména jaké má možnosti pro sebevzdělání a zvyšování kvalifikace, veřejnou činnost a aktivní odpočinek. Soustředím pozornost na tyto společenské třídy a skupiny: dělnice, zaměstnankyně, členka JZD; žena v domácnosti dělníka a zaměstnance, žena v domácnosti družstevního rolníka. V těchto skupinách převažují totiž ženy vdané, v ekonomicky a biologicky produktivním věku a analýzou časových rozvrhů těchto žen je nejlépe možno osvětlit typické problémy ženy v současné etapě vývoje socialistické společnosti a hledat cesty k jejich řešení.

Nezahrnuji proto do této studie časové rozvrhy učnic, studentek a důchodkyň.

*

Strukturu celého časového fondu, který má člověk k dispozici (v našem šetření je zkoumána struktura denního a týdenního časového fondu), můžeme znázornit tímto schématem:[8]

A. Pracovní doba.

B. Mimopracovní doba, která se dále dělí na:

I. čas bezprostředně spjatý s pracovní dobou, tj. čas vynaložený na dopravu do práce a nazpět, na umývání a převlékání na pracovišti apod.,

II. čas vynaložený na domácí práce, péči o vlastní osobu a péči o děti,

III. čas na spánek a jídlo,

IV. volný čas vynaložený na:

a) studium a zvyšování kvalifikace,

b) veřejně prospěšnou činnost,

c) účast na kulturním životě, aktivní a pasívní odpočinek.

Dříve než přistoupím k analýze časových rozvrhů žen, je třeba ujasnit si, jaký je vzájemný vztah těchto složek časového fondu z hlediska produktivity práce a reprodukce pracovních sil, jaký má využití času vliv na rozvoj osobnosti člověka.

Pracovní doba — čas nutný, vynakládaný na produktivní činnost je doba, kdy člověk vynakládá své schopnosti fyzické a duševní a vydává energii, kterou je nutno v mimopracovní době reprodukovat.[9] V pracovní době probíhá však zároveň proces rozšířené reprodukce pracovní síly. Pracující člověk tím, že v pracovním procesu využívá svých znalostí, schopností a zkušeností, zároveň je i rozvíjí a zlepšuje svou kvalifikaci. Avšak možnosti rozvoje kvalifikace v samotné pracovní činnosti jsou omezené. Rovněž tak je třeba brát v úvahu charakter práce. V současné etapě rozvoje výroby existuje i v socialistické společnosti mnoho pracovních činností, které nevyžadují vyšší kvalifikace (celá řada mechanických manuálních činností, různé druhy administrativní práce apod.), při nichž po určité době zaškolení pracující člověk další zručnosti a dovednosti nezíská. Avšak účast ve společenském pracovním procesu má pro rozvoj osobnosti význam, i když pracovník sám práci výše kvalifikovanou nevykonává. Stává se i v tom případě členem pracovního kolektivu, poznává bezprostředně rozvoj nové techniky a pokrokovou organizaci práce a sám se stává účastníkem řízení výroby. To pochopitelně nemůže zůstat bez vlivu na způsob, kterým pracující tráví svůj volný čas. U kvalifikovaných pracovníků si druh práce přímo vynucuje, aby i část volného času byla věnována zvyšování odborné kvalifikace. Avšak i u méně kvalifikovaných pracovníků vzniká potřeba přejít do kvalifikovanějších profesí, která je dána jak subjektivně jejich materiálním zájmem i zájmem na uplatnění a rozvoji vlastních schopností, tak objektivně potřebami společnosti. Kromě výrobního procesu, který si klade určité nároky na volný čas pracujícího, vyplývá potřeba volného času i z potřeb rozvoje socialistické demokracie. Pracující se účastní řízení výroby i správy státu. Započal proces přechodu některých funkcí státu na masové organizace. Stále větší okruh pracujících je zapojován do veřejných funkcí a část volného času je věnována nejenom výkonu těchto funkcí, ale i politickému sebevzdělání, které

je pro ně nutnou průpravou. Dobrovolná práce pro společnost a zvyšování kvalifikace stírá tak ve vědomí pracujících striktní hranici, která byla mezi pracovní dobou a volným časem za kapitalismu.

Další podstatnou část volného času věnuje člověk svým zájmům a zálibám kulturním, technickým, sportovním i jiným, rekreaci a zábavě v rodinném kruhu, styku s přáteli, společenské zábavě, nečinnému odpočinku. Tato část volného času je nutná k uspokojení individuálních potřeb člověka psychických i fyzických, je nutná pro vyrovnání jednostranností spojené s dosavadní dělbou práce. Volný čas, Marxovými slovy řečeno „čas, který člověk potřebuje ke vzdělání, duševnímu rozvoji, plnění sociálních funkcí, k družnému styku, k svobodné hře fyzických a duševních sil...",[10] se stává tak stále více nezbytným prostředkem uspokojování potřeb lidí v socialistické společnosti. Růst rozsahu volného času je proto jedním z důležitých kritérií růstu životní úrovně, zvláště tehdy, jsou-li základní hmotné potřeby již v postačující míře uspokojovány.

V názorech na využití volného času setkáváme se v podstatě s dvěma nesprávnými tendencemi. U první jde o to, že podobně jako v kapitalistické společnosti volný čas je ve vědomí lidí přísně odlučován od pracovní doby, je považován za dobu určenou nečinnosti, zahálce a prázdné zábavě, za jejíž využití člověk společnosti nijak neodpovídá. Je to názor stejně nesprávný jako druhá krajnost, která se projevuje ve snaze potlačit osobní zájmy a vnucovat jednotlivcům účast na kulturním životě a na zábavě v rámci kolektivu podle závazně určeného plánu. Obě tyto tendence vyplývají z nepochopení rozdílu mezi charakterem volného času a pracovního dne. I když hranice mezi těmito dvěma časovými složkami počíná splývat, neznamená to, že by ji bylo možno v nynější etapě vývoje zcela setřít. Nebude tomu tak ani v komunistické společnosti.

Rozdíl spočívá v tom, že pracovní doba je stále časem nutným. Jeho nutnost je dána potřebami ekonomického rozvoje společnosti. Bude tomu tak i za komunismu, i když se délka pracovního dne podstatně zkrátí.

Naproti tomu s volným časem může jedinec nakládat podle svého volného uvážení (to neznamená ještě, že zcela libovolně). Z toho vyplývá, že společnost nemůže přistupovat k organizaci pracovní doby a volného času stejným způsobem. Zatímco pro organizaci pracovní doby platí zásada přísné kázně, jejíž dodržování je v krajních případech, když výchovné působení selže, možno vynucovat i trestními prostředky, pro organizaci volného času platí zásada dobrovolnosti. Společnost organizuje volný čas jednotlivce jednak výchovným působením, jednak materiálními a kulturními prostředky, které pro tento účel dává k dispozici, jako jsou kulturní zařízení, sportovní hřiště, rekreační střediska apod. Společnost nemůže ani ignorovat potřebu část volného času strávit o samotě, v kruhu rodiny, s přáteli mimo pracoviště, hrami a společenskou zábavou, pokud tato zábava má kulturní ráz a nezvrhne se v bezduché maření času zdraví škodlivými činnostmi (jako je např. dlouhé vysedávání v hostincích, pitky, karban, hazardní hry). To je právě smysl poslední části Marxova výroku „...k svobodné hře duševních a fyzických sil".[10]

Volný čas je tedy čas určený k všestrannému rozvoji osobnosti. Jeho správné využití spočívá v harmonickém vyvážení všech jeho složek, jak té, která je věnována sebevzdělání a veřejně prospěšné činnosti, tak oné, která je věnována kulturní zábavě, rozvíjení kulturních a technických schopností a dovedností, i oné části, které je zapotřebí k prostému uvolnění a oddechu.

Samozřejmě, že ani tyto tři části volného času nelze od sebe striktně oddělit: sama změna činností přináší nervové uvolnění a oddech. Sebevzdělání a veřejná činnost, jsou-li organizovány zajímavým, pedagogicky dovedným a politicky účinným způsobem a nezabírají-li čas, o který je nutno zkracovat spánek, nebo čas, který má být věnován jiným nutným povinnostem (např. domácím pracím u ženy), přináší pocity hlubokého uspokojení z rozvoje vlastních schopností a plnění povinností ke společnosti; odborné vzdělání a rozšiřování kulturního obzoru splývá v jednotu kulturně technického rozvoje. Pobyt v přírodě a sport vedou k upevnění fyzického zdraví i nervové soustavy, čas strávený s rodinou a přáteli prohlubuje citový život člověka.

Avšak celou *mimopracovní dobu* není možno ztotožňovat s volným časem. I jistá její část jest v určitém slova smyslu časem nutným, to jest dobou, kterou člověk nemůže disponovat podle svého uvážení.[11]

Především sem patří *doba dopravy do práce a zpět.* Z hlediska produktivity práce a reprodukce pracovní síly je to zřejmě doba ztrátová, která omezuje rozsah volného času, zvláště jsou-li pracující nuceni k dlouhému a únavnému dojíždění v přeplněných dopravních prostředcích a nemohou-li času dopravy využít ke studiu, četbě nebo jiné činnosti, je-li doprava nedokonale organizována a špatně sladěna s počátkem a koncem pracovní doby.

Podstatnou část mimopracovní doby nutné zabírá čas vynaložený na činnosti nutné k prosté reprodukci pracovní síly dospělých členů rodiny a k reprodukci budoucí pracovní síly, tj. čas věnovaný domácí práci, péči o vlastní osobu a péči o děti.[12] Činnosti v tomto čase vykonávané jsou dalším výdajem pracovní energie fyzické i duševní a zatěžují zejména ženu zaměstnanou. Přistupují jako druhá „pracovní směna" k její pracovní směně ve společenském pracovním procesu a podstatně zkracují její volný čas. Činí téměř celou náplň pracovní činnosti ženy v domácnosti.

Konečně je třeba do mimopracovní doby nutné zařadit *čas věnovaný spánku a jídlu,* tj. čas na uspokojení základních fyziologických potřeb, který představuje víceméně konstantní veličinu. Nelze jej podstatně zkracovat bez újmy na zdraví, a tudíž bez ohrožení základních podmínek prosté reprodukce pracovní síly.

Správné rozdělení časového fondu má významný podíl na vytváření nového životního stylu socialistického člověka: stylu, ve kterém se přísná ukázněnost, schopnost vytvořit si dobrý časový režim a optimální styl práce, jak úsporný, tak efektivní, pojí s radostným přístupem k povinnostem v práci, rodině i veřejném životě, se schopností plně využívat zbývajícího času k osvěžení, upevnění zdraví a požitkům z kulturních hodnot. Tak se sjednocují zájmy jednotlivce a společnosti: kulturní, vzdělaný, fyzicky i psychicky zdravý člověk je schopen vydat v pracovním procesu všechny potřebné schopnosti. Je schopen dobře vychovat své děti, být dobrým partnerem v manželském svazku a působit kladně na své spoluobčany při styku v masově politické práci i při společenské zábavě a přátelském styku. V tomto smyslu je možno bohatý pojem rozvoje osobnosti vyjádřit v ekonomické rovině pojmem rozšířená reprodukce pracovní síly.

Proto je člověk, který je odtržen od společenského pracovního procesu nebo který nemá dostatečný fond volného času, ochuzován v možnostech rozvoje osobnosti a společnost je ochuzována tím, že nemůže plně vydat své tvůrčí síly. Disproporce ve využívání času, které se markantně projevují v kapitalistické společnosti, nemohou být ovšem odstraněny okamžitě. Je tu třeba dlouhodobého vývoje, jak materiálnětechnické základny, tak socialistických výrobních vztahů

i politickovýchovné práce v nejširším slova smyslu, aby byly překonány. Přitom je třeba dbát specifických problémů společenských tříd, skupin a vrstev a podle toho volit specifický přístup k nim a ten spojovat s obecnými společenskými potřebami. Tak lze naznačit cesty k řešení těchto specifických problémů v dialektické jednotě s obecnými zájmy vývoje společnosti. Z tohoto hlediska přistupuji k analýze struktury časového fondu československých žen.

Rozbor časových rozvrhů žen

První otázka, kterou se při analýze časového rozvrhu žen musíme zabývat, je *celkové pracovní zatížení ženy.* To zjistíme, sečteme-li pracovní dobu, čas dopravy do práce a zpět a čas věnovaný domácím pracím a péči o děti. U zemědělských žen k tomu ještě přistupuje práce na záhumenku. Výsledek je takový:

Tabulka 1.

Pracovní zatížení ženy v průběhu jednoho týdne

Dělnice	Zaměstnankyně	Čl. JZD	Žena v dom. děl. a zam.	Žena v dom. druž. rol.
87,23 hod.	84,43	84,25	71,25	70,41

(Časové údaje v této tabulce i dalších tabulkách jsou vesměs uvedeny v hodinách a minutách.)

Zaměstnané ženy pracují tedy až blízko hranice možného fyziologického zatížení, které je udáváno asi na 90—98 hodin týdně.[13] Avšak zaměstnaná žena je pracovně zatížena pouze asi o 16 až 13 hodin týdně více než žena v domácnosti. Pracuje tedy navíc jen něco přes dvě hodiny denně. *Pro zvýšení společenské produktivity práce znamená tedy zaměstnání ženy značný přínos — nesrovnatelně větší než zvýšená námaha, kterou zaměstnání vyžaduje.* Tato poměrně nevelká diference mezi pracovním zatížením ženy v domácnosti a zaměstnané ženy dosvědčuje hlubokou pravdivost Leninova výroku o barbarské neproduktivitě domácké práce.[14] Zároveň však není možno zastírat vážnou skutečnost, že celkové pracovní zatížení zaměstnané ženy má nepříznivý vliv na její zdravotní stav po stránce duševní i fyzické, zkracuje nepřiměřeně její volný čas, působí negativně na jeho využití a v neposlední řadě bývá příčinou sníženého pracovního výkonu v zaměstnání. Zaměstnané ženy jsou stále ve využití času ve značné nevýhodě proti mužům. To vynikne zvlášť markantně, srovnáme-li celkové využití času u mužů a žen.

Charakteristické *rozdíly ve využití času mezi muži a ženami* jsou zejména tyto: muži vykazují podstatně vyšší účast ve společenském pracovním procesu. Nápadný je tento rozdíl zejména mezi družstevníky a družstevnicemi. Dělníci stráví též asi o jeden a půl hodiny týdně více než dělnice dopravou do práce — vdané dělnice s dětmi hledají si totiž obvykle zaměstnání nepříliš vzdálené svému bydlišti, aby doprava zabrala méně času.[15] Avšak domácí práce zabírají ženám ve všední den i v neděli daleko podstatnější část mimopracovní doby než mužům.

Z tabulky je zřejmo, že v neděli se podíl domácích prací v časovém rozvrhu u dělnice a zaměstnankyně proti všednímu dni dokonce zvyšuje. Zaměstnané

Tabulka 2.

Týdenní využití času Týden

Postavení v zaměstnání	Dělníci		Zaměstnanci		Ženy v dom. dělníka a zaměstnance	Členové JZD		Ženy v dom. družst. rol.
	muži	ženy	muži	ženy		muži	ženy	
Počet šetřených osob	1239	442	618	578	870	823	609	219
A. Práce	51,19	44,59	51,18	44,02	5,53	56,47	40,57	11,53
I. Doprava	6,41	5,03	6,47	5,39	2,24	3,48	2,37	1,17
II. Ostatní čas nutný*)	17,18	44,44	17,16	43,00	73,28	13,39	48,52	65,14
III. Spánek, jídlo	60,53	56,49	59,28	56,58	62,28	62,27	58,01	65,22
IV. Volný čas	31,49	16,25	33,01	18,21	23,47	31,19	17,33	24,14
Celkem	168,00	168,00	168,00	168,00	168,00	168,00	168,00	168,00
Z toho:								
A. Práce na vlast. hosp.						5,33	7,14	10,26
Z I. Doprava do práce a zpět	5,16	3,44	4,49	4,04	—	1,46	1,29	—
Z II. domácí práce	9,00	35,48	9,05	32,31	58,08	7,12	40,51	54,30
Péče o dítě	2,13	2,52	2,28	3,36	7,24	1,02	2,29	3,58

* V ostatním čase nutném je zahrnuta domácí práce, péče o sebe, péče o dítě, zdravotní péče a časové prostoje v mimopracovní době, zvláště čekání při nákupech a obstarávkách apod.

Tabulka 3.

Podíl domácích prací v denním časovém rozvrhu

	Dělníci		Zaměstnanci		Členové JZD	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Všední den	1,14	4,51	1,13	4,22	1,00	5,56
Neděle	1,36	6,42	1,47	6,16	1,12	5,15

ženy přenášejí totiž do volného dne domácí práce, které nestačily vykonat během týdne. Zejména vzrůstá čas věnovaný vaření, protože ve většině domácností i zaměstnaná žena připravuje v neděli dvě hlavní jídla.

Zatížení domácí prací působí, že zaměstnané ženy mají téměř o polovinu méně volného času než zaměstnaní muži a zkracují rovněž ve srovnání s nimi asi o dvě a půl až čtyři hodiny týdně čas věnovaný spánku a jídlu. *Mají tedy stále ještě daleko nepříznivější podmínky pro reprodukci své pracovní síly a pro rozvoj osobnosti než muži.*

Srovnáme-li, jak využívá času *zaměstnaná žena a žena v domácnosti* (viz tab. 2), zjistíme daleko výrazněji rozdíly v městských domácnostech než v do-

mácnostech družstevních rolníků. Dělnice a zaměstnankyně věnují asi o 4—5 hod. týdně více času práci než členky JZD, které naproti tomu pracují v domácnosti asi o 5 hod. týdně déle než dělnice a téměř o 8 hod. týdně déle než zaměstnankyně. Ženy v domácnostech zemědělských i nezemědělských prodlužují ve srovnání se zaměstnanými ženami čas věnovaný spánku a jídlu ve městě asi o 5 hod. týdně, v zemědělské domácnosti asi o 7 hod. týdně. Mají též o 5—7 hodin týdně více volného času než zaměstnané ženy, přesto jej však, jak ještě dále ukážeme, využívají hůře.

Žena v zemědělské domácnosti zkracuje proti ženě v městské domácnosti čas věnovaný domácím pracím a péči o dítě, poněvadž je zatížena prací na záhumenku.

Mezi časovým rozvrhem členky JZD a ženy v zemědělské domácnosti jsou tedy daleko menší rozdíly než mezi časovým rozvrhem dělnice a zaměstnankyně a časovým rozvrhem ženy v domácnosti nezemědělské (dělníka a zaměstnance). Toto sblížení časového rozvrhu zemědělských žen obou skupin můžeme si vysvětlit ještě existujícími rozdíly mezi městem a venkovem, které působí, že vývoj socialistického životního stylu na venkově se opožďuje. Zemědělská žena nemá k dispozici v takové míře jako žena městská jesle, školky, družiny, zařízení veřejného stravování a služby. Je tedy více vázána na domácnost než žena ve městě. To se projevuje hlavně tím, že v průměru má členka JZD v družstvu prakticky zkrácenou pracovní dobu. Věnuje účasti ve společenském pracovním procesu asi o 10—11 hodin týdně méně než dělnice nebo zaměstnankyně. Více než pětinu doby strávené prací v JZD spotřebuje družstevnice na práci na záhumenku (7,14 hod. týdně). Avšak ještě více zatěžuje práce na záhumenku ženu v domácnosti družstevníka (10,26 hod. týdně). Práce na záhumenku omezuje tedy vedle domácích prací možnost účasti zemědělské ženy na práci v JZD, zkracuje i dobu věnovanou péči o děti a její volný čas a navíc ještě konzervuje nejzaostalejší malovýrobní formy práce.[16]

Souhrnem můžeme konstatovat, že zemědělská žena řeší problém spojení účasti ve společenském pracovním procesu s péčí o rodinu tím způsobem, že zkracuje čas věnovaný práci v JZD. To je jedna z příčin, které nepříznivě ovlivňují objem zemědělské produkce. Na druhé straně dělnice a zaměstnankyně je pevně stanovenou pracovní dobou postavena před rozhodnutí buď jít do zaměstnání, nebo zůstat v domácnosti. Závisí na jejích rodinných podmínkách, hlavně na počtu dětí a jejich věku, na její kvalifikaci, výši platu a zájmu na zaměstnání, pro kterou možnost se rozhodne. V průměru platí, že výše kvalifikované ženy, které v důsledku kvalifikace jsou lépe placeny a mají i zajímavější práci, se méně snadno vzdávají zaměstnání než ženy s nižší kvalifikací a nižším platem.

Závěrem k tomuto srovnání připomínám, že údaje o zemědělské ženě platí pouze pro zimní sezónu. Celkové závěry bude možno učinit teprve tehdy, až bude publikováno využití času zemědělského obyvatelstva v létě. Podle jiných výzkumů[17] i podle faktů známých z praxe možno však předběžně zjistit, jak se mění celková tendence využití času zemědělského obyvatelstva v létě ve srovnání se zimním obdobím. Vzrůstá podíl času věnovaného produktivní práci, u mužů i žen klesá volný čas a zvláště u žen klesá prudce i podíl času věnovaného péči o domácnost a o děti.

Využití času v zimní i v letní sezóně nás upozorňuje na nutnost dbát o rychlejší tempo rozvoje veřejného stravování a institucí pro předškolní výchovu na vesnici. Nedostatek těchto institucí a malá péče zemědělských závodů o jejich

zřizování je jednou ze závažných příčin, proč je zemědělská práce pro ženy málo přitažlivá a proč jsou tak velké potíže se získáváním ženského dorostu pro JZD.[18]

Vztah času věnovaného domácí práci a péči o děti. Nejzávažnější námitka, která bývá vznášena proti zaměstnání ženy je, že účast ve společenském pracovním procesu brání ženě ve zdárném plnění jejích mateřských povinností. Záleží především na tom, aby byl zajištěn v denním rozvrhu přiměřený čas pro pravidelnou péči matky o dítě.

Avšak čas, který ženy věnují přímé péči o dítě, je neúměrně malý ve srovnání s časem věnovaným domácím pracím. Přitom se muži na péči o děti podílejí relativně daleko více než na domácí práci (viz. tab. 2). Žena v domácnosti družstevního rolníka věnuje péči o děti o něco více času než zaměstnankyně, avšak jen téměř polovinu času, kolik žena v městské domácnosti. Nejnižší je podíl času věnovaného dětem u družstevnic, jenom o něco lépe jsou na tom dělnice. Vnucuje se představa, že vypočtené časové průměry jsou snižovány podílem bezdětných žen ve statistice. Avšak tato představa je mylná. Celkové časové průměry poněkud přesahují čas věnovaný jednomu dítěti (např. u ženy v domácnosti celkový časový průměr péče o děti činí 7,24 hod. týdně, v rodině s jedním dítětem činí 7,07 hod. týdně). Nízké průměry jsou způsobeny tím, že není provedeno třídění dětí v šetřených domácnostech podle věku a do průměru jsou zahrnuty i větší děti, které vyžadují méně péče, a není z nich též jasný podíl dalších osob, které se účastní péče o děti. V zemědělských rodinách jsou průměry poněkud snižovány též vyšším věkem zemědělců ve srovnání s ostatními skupinami obyvatelstva.

Abychom zjistili, jak velký je rozsah času fakticky dětem věnovaného, srovnejme údaje z šetření ÚÚSSK s výzkumem Ulrycha a Wynnyczuka.[19] Proti údajům ÚÚSSK, podle kterých věnuje dělnice péči o dítě průměrně 0,23 hod. ve všední den a 0,36 hod. v neděli, udávají Wynnyczuk a Ulrych, že žena s jedním dítětem spotřebuje na tuto činnost 1,10 hod., s dvěma a více dětmi 1,30 hod. denně. Proč jsou tato čísla podstatně vyšší? Nutno vzít především v úvahu méně přesný metodický postup Wynnyczuka a Ulrycha.[7] Průměry jsou propočteny ze všedního dne i z neděle, proto jsou vyšší než data ÚÚSSK. Čas věnovaný dětem v neděli je totiž asi o $1/3$ až $1/2$ delší než ve všední den.

Avšak nejdůležitější faktory, které působí na to, že průměry jsou vyšší ve výzkumu Ulrycha a Wynnyczuka, jsou tyto:

a) rozdílnost zkoumaného souboru: v souboru Wynnyczukově a Ulrychově byly všechny ženy vdané a jejich věk se pohyboval mezi 18—43 lety, z 80 žen bylo pouze 17 bezdětných a ty průměry nesnižují, protože bylo provedeno třídění podle počtu dětí. V souboru ÚÚSSK (442 dělnice) se věk žen pohyboval mezi 15—55 lety a v údajích, jež jsem měla k dispozici, třídění podle počtu dětí provedeno nebylo;

b) soubor Wynnyczukův a Ulrychův byl zkoumán v typických podmínkách velkoměsta, ve kterých se čas věnovaný péči o děti prodlužuje, poněvadž je potřebný zvýšený dozor a déle trvají cesty do jeslí a jiných institucí.

Z těchže důvodů však ve výzkumu Ulrychově a Wynnyczukově je delší doba věnována domácím pracím. Vztah času mezi domácí prací a péčí o dítě je tedy sice v tomto výzkumu podstatně příznivější než šetření ÚÚSSK, přesto však péče o dítě zabírá i v tomto výzkumu asi čtvrtinu času věnovaného domácím pracím.

U zaměstnankyň je situace o něco lepší, zato u zemědělských žen je podstatně horší a zhoršuje se ještě v letní sezóně.

I ženy v domácnosti věnují dětem poměrně málo času ve srovnání s časem,

Tabulka 4.

Čas věnovaný denně	Dom. práci	Péči o dítě
Podle výzkumu Wynnyczuka a Ulrycha — dělnice s 1. dítětem	5,15	1,15
Podle ÚÚSSK dělnice průměrně	4,51	0,23

který zaberou domácí práce. Jak jsem již uvedla, není příliš podstatný rozdíl v tomto směru mezi aktivní členkou JZD a ženou v zemědělské domácnosti. Avšak ani u ženy v domácnosti nezemědělské není poměr mezi časem věnovaným domácím pracím (58,08 hod. týdně) a časem věnovaným péči o dítě (7,24 hod. týdně) příliš příznivý. Předpokládáme-li podle předchozích úvah, že faktický stav bude asi dvakrát lepší ve prospěch péče o dítě, pořád činí poměr zhruba 1 : 4. Žena tedy zůstala v domácnosti, aby pečovala o děti, ale většinu jejího času pohltí domácí práce a děti nejsou vzhledem k přímé péči jim věnované na tom fakticky o mnoho lépe, než by byly, kdyby zaměstnaná matka měla více času věnovat se jim po příchodu ze zaměstnání a nebyla tolik zatížena domácími pracemi.

V perspektivě bude proto třeba usilovat, aby sepětí domácí práce se společenskou funkcí mateřství nebylo putné do té míry jako ještě dnes. Proto v perspektivních tendencích přenášení funkcí rodiny na společnost půjde hlavně o přenesení funkce ekonomické, která je v dnešním stadiu vývoje socialistické společnosti v podstatě funkcí zaopatřovací (pozůstatky výrobní funkce existují jen v zemědělství), kdežto u funkce výchovné bude třeba provést důslednou dělbu práce mezi společností a rodinou.

Jsem si vědoma možné námitky, že úspěšné plnění výchovné funkce rodiny není závislé pouze na množství času, věnovaném péči o děti. I výkon funkce ekonomické při výchově dětí spolupůsobí. Způsob, jakým je vedena domácnost a dělba domácí práce mezi členy rodiny, má hluboký výchovný vliv. Instituce, které přebírají částečně péči o děti, nemají za úkol jen usnadnit vedení domácnosti a umožnit ženě zařazení do společenského pracovního procesu, ale podílejí se rovněž podstatnou mírou na výchově, takže se tím mění charakter výchovného procesu. Citové vztahy mezi členy rodiny usnadňují nebo ztěžují vzniklé materiální potíže a konflikty s nimi spojené, a naopak materiální potíže bývají někdy vážnou příčinou poruch citových vztahů. Rodiče působí při výchově hlavně svým příkladem, organizují život dítěte, vytvářejí v rodině první kolektiv, do kterého dítě vstupuje, a tak mají vliv na to, jak se budou utvářet i jeho pozdější společenské vztahy v jiných kolektivech. Výchovné působení se nedá měřit jen kvantitativními faktory, jako je délka času. Nekladu si za úkol rozebírat ve své stati dopodrobna tyto velmi složité problémy. Stačí poznamenat, že osobnost rodičů, zvláště matky, jejich vztah ke společnosti, jejich citový vztah vzájemný a vztah k dětem, jejich ukázněnost, zavedení důsledného časového režimu v rodině, jsou daleko důležitější výchovné faktory než kvantita času dětem přímo věnovaná. Z tohoto hlediska je zaměstnání matky spíše kladným činitelem, neboť ji zbavuje oněch typických negativních psychologických rysů ženy v domácnosti, o kterých často hovořili Lenin a Bebel, působí na rozvoj její osobnosti, vede k tomu, aby

všichni členové domácnosti převzali svůj podíl na domácích pracích, a tak rozvíjí samostatnost, odpovědnost a kladný poměr k práci u dětí již od útlého věku.

Časová tíseň zaměstnaných žen má však negativní vliv na výchovu dětí ne hlavně pro nedostatek času dětem přímo věnovaného. Nadměrné zatížení ženy a její fyzická a duševní vyčerpanost „dvojí směnou" v práci a v domácnosti vede k tomu, že skromný podíl času věnovaného dětem není v mnoha případech dobře využíván. Zaměstnaná matka je nucena proti ženě v domácnosti vykonávat domácí práce daleko rychleji, má-li na vše stačit. Z přepracovanosti se stává nervózní, nemá trpělivost si v klidu s dětmi pohovořit, nemá duševní klid, aby se věnovala jejich drobným starostem, je příliš vyčerpaná, aby nabrala energii ke vhodným výchovným zásahům. Ve víru problémů a povinností spojených se zaměstnáním, s obstarávkami nákupů, které jsou ztíženy v době hospodářských nedostatků, při všem ostatním provozu v domácnosti, stává se jí péče o děti spíše nutnou povinností než zdrojem životního uspokojení a radosti. Malý rozsah jejího volného času omezuje možnosti strávit jej s dětmi při hrách, rekreaci a návštěvě kulturních podniků. Toto nadměrné časové zatížení našich žen je jednou z vážných příčin, které jednak ohrožují úspěšnou výchovu dětí a jednak podporují denatalitní nálady našeho obyvatelstva.[20]

Nízký průměr času věnovaného péči o děti proti času věnovanému domácím pracím a nedostatek volného času, který by rodina trávila společně — to je jedno z nejdůležitějších zjištění, která vyplývají z analýzy časových rozvrhů, jedna z nejvážnějších disproporcí časového režimu naší ženy.

Jak pomáhají muži zaměstnaným ženám v domácích pracích a péči o dítě? Z tabulky 2 je zřejmé, že v čase věnovaném péči o dítě není příliš velký rozdíl mezi zaměstnanými muži a ženami ve skupině dělníků, zvětšuje se ve skupině zaměstnanců a největší v rozpětí u členů JZD. U domácích prací jsou rozdíly mezi muži a ženami daleko výraznější jak v kvantitě času, tak v druhu činnosti.

Tabulka 5.

Čas spotřebovaný na domácí práce v průběhu týdne

	Muž dělník	Žena dělník	Muž. zam.	Žena zam.	Žena v dom.	Muž čl. JZD	Žena čl. JZD	Žena v dom. JZD
Příprava jídel včetně nákupu potravin	1,49	19,26	2,05	16,38	32,23	0,56	22,49	30,34
údržba domácnosti, bytu	3,30	6,36	3,11	6,10	9,29	3,00	6,36	8,12
péče o oděv a obuv	1,13	8,09	1,20	8,01	13,39	0,52	9,25	12,37
obstarávání prům. výrobků a služeb	0,38	0,25	0,38	0,32	0,36	0,31	0,24	0,24
ostatní dom. práce	1,08	0,39	1,10	0,37	1,16	1,03	1,05	2,09
pochůzky	0,42	0,33	0,41	0,33	0,45	0,50	0,32	0,34
Celkem	9,00	35,48	9,05	32,31	58,03	7,12	40,51	54,30

Nejpříznivější je poměr času věnovaný domácím pracím muži a ženami ve skupině zaměstnanců (asi 1 : 3,6), jen o málo horší u dělníků (asi 1 : 3,9), při čemž

muži obou skupin věnují domácím pracím asi stejný čas. Nejméně pomáhají při domácích pracích muži v zemědělství (poměr času asi 1 : 5,7).

Kterých činností se muži nejvíce zúčastňují v domácích pracích? Nejvíce pomáhají při údržbě domu a bytu (včetně údržby motorových vozidel), účastní se nákupu průmyslových výrobků. Zde jde pravděpodobně většinou o společné rodinné nákupy. Dále pomáhají při nákupu potravin, mytí a utírání nádobí, při čištění oděvů a obuvi. Nepatrně jsou nápomocni při praní prádla a při vaření. Tyto dvě domácí práce, z nichž praní je stále jednou z nejúnavnějších a vaření zabírá nejvíce času, zůstávají pořád typickou sférou činnosti žen.

Účast mužů v domácích pracích a péči o děti můžeme považovat vcelku za progresívní rys v životním stylu naší domácnosti. Zaostávání zemědělských rodin v tomto směru je jedním z příznaků, že se vývoj socialistického životního stylu na vesnici opožďuje. Skutečnost, že muži nenechávají ležet břímě provozu celé domácnosti na ženě, že se vydatněji než v minulosti podílejí na péči o děti, vytváří zcela nové vztahy v rodině a odráží se příznivě i na výchově dětí.

V současné době a nejbližší budoucnosti je třeba působit na muže výchovně, aby se jejich podíl na domácích pracích dočasně zvýšil. V další vývojové perspektivě bude však nutno, aby se celkový podíl domácích prací v časovém rozvrhu snižoval, ovšem pomaleji u mužů a rychleji u žen. Nemůžeme spatřovat cestu k odstranění pozůstatků nerovnoprávnosti ženy v rodině v tom, že by se dosavadní množství domácích prací rozdělilo rovnoměrně mezi muže a ženu.

Využívání volného času

Uvedla jsem již, že jedním z hlavních rozdílů ve struktuře časového fondu mezi muži a ženami je rozdíl v množství volného času. Volný čas tvoří u mužů asi $^1/_5$ celkového časového fondu, u zaměstnaných žen jen asi $^1/_{10}$. Avšak nepříznivé rozdíly se projevují i v kvalitě využití volného času.

Tabulka 6.

Týdenní využití volného času

	Muž dělník	Žena dělnice	Muž zam.	Žena zam.	Žena v dom.	Muž čl.JZD	Žena čl.JZD	Žena v dom. JZD
Sebevzdělání	7,14	2,44	10,14	4,23	4,12	7,04	3,07	3,12
Veřejná činnost	2,34	0,49	3,44	1,26	0,31	4,33	1,40	0,25
Neplacené práce — brigády	1,33	0,30	1,10	0,32	1,14	0,39	0,34	0,59
Zábava pasívní	15,55	10,29	13,51	10,08	14,32	14,36	9,42	12,02
Zábava aktivní	1,21	0,26	1,43	0,41	0,22	0,38	0,09	0,21
Náboženské úkony	0,13	0,11	0,03	0,04	0,27	0,35	0,31	1,58
Nečinný odpočinek	2,59	1,16	2,16	1,07	2,29	3,14	1,50	5,17
Celkem	31,49	16,25	33,01	18,21	23,47	31,19	17,33	24,14

Muži věnují daleko více času s e b e v z d ě l á n í (dělník skoro třikrát tolik času jako dělnice, zaměstnanec více než dvakrát tolik času jako zaměstnankyně, podobný poměr je i u zemědělců). Zdánlivě více času na sebevzdělání než dělnice a družstevnice má žena v domácnosti.

Při hodnocení těchto údajů je však třeba vzít v úvahu, že do sebevzdělání byla započtena v třídění ÚÚSSK i četba krásné literatury. Tuto činnost bylo třeba přiřadit spíše k návštěvě divadla a k jiným formám kulturního života. Analyzujeme-li položku sebevzdělání dále, zjistíme ve skupině zemědělců, že člen JZD věnuje četbě novin asi třikrát tolik času, jako členka družstva i žena v domácnosti družstevníka (3,03 hod. týdně proti 1,01 a 1,01), vlastnímu sebevzdělání, tj. studiu, četbě odborné literatury, návštěvě kursů, školení apod., věnuje člen JZD 0,46 hod. týdně, členka JZD jen 6 minut týdně, žena v zemědělské domácnosti tuto činnost vůbec nevykazuje. Příslušná specifikace pro dělníky a zaměstnance mi nebyla k dispozici. Proto používám ke srovnání dat z výzkumu Ulrychova a Wynnyczukova.[21] Podle těchto údajů zbývá na sebevzdělání dělnici 5 až 10 minut denně. Tento průměr vznikl tím, že sice ostatní činnosti (domácí práce a zábava apod.) byly vykazovány všemi 80 ženami souboru a časové hodnoty jim věnované se lišily jen nepatrně, sebevzdělání se však věnovalo jenom 12 žen, které navštěvovaly závodní školu práce po 3—4 hod. týdně.

Rovněž ve *veřejné činnosti* zaostávají ženy za muži. Dělnice věnuje veřejné činnosti 5krát méně času než dělník, zaměstnankyně o něco méně než třetinu času než zaměstnanec, družstevnice asi jednu třetinu času družstevníka. Žena v domácnosti se účastní veřejné činnosti ještě méně než ženy zaměstnané, ačkoliv má více volného času. Při srovnání jednotlivých skupin zaměstnaných žen zjistíme, že nejvyšší veřejnou činnost vykazuje družstevnice. To je dáno charakterem práce a výrobním vztahem v družstvu, kde se schůze JZD těsně přimykají k jeho provozu. O něco méně se účastní veřejné činnosti zaměstnankyně, nejméně dělnice.

I ve *využití času k zábavě* vykazují data méně progresívní rysy u žen než u mužů. Pasívní zábava sice nad aktivní dosud vysoce převládá ve všech šetřených skupinách obyvatelstva, tento rozdíl je však opět daleko výraznější než mezi muži a ženami. Nejnižší je podíl aktivní zábavy ve fondu volného času členky JZD, dále u ženy v domácnosti, o něco vyšší u dělnice a nejvyšší u zaměstnankyně. Zvláště nízký podíl v této časové složce představuje pohyb na čerstvém vzduchu a aktivní tělesná výchova, což má nepříznivý vliv na zdraví našich žen.

Nízký podíl volného času u žen je jednou z příčin, že jej nevyužívají progresívním způsobem. Působí tu fyzická únava a psychická vyčerpanost, která zaviňuje, že zaměstnaná žena po skončení všech svých denních úkolů v zaměstnání i v domácnosti již nemá dost energie, aby vyvinula aktivní činnost, ať už je to sebevzdělání, veřejný život nebo aktivní formy odpočinku. Avšak nižší aktivitu žen není možno vysvětlovat jen nedostatkem času a únavou. Je tomu tak nejspíše u dělnických žen. Menší společenskou aktivitu ženy způsobují též přežitky buržoazních názorů o postavení ženy ve společnosti, jež se projevují u žen samotných i v jejich okolí. Tyto přežitky působí zvláště silně u zemědělských žen a žen v domácnosti. Není náhodou, že tyto skupiny vykazují též nejvyšší podíl času věnovaného náboženským úkonům. *Nejvýraznějším činitelem, který mění strukturu volného času, je však charakter práce a politickovýchovné působení na ženu.* Tak si vysvětlíme, že žena v domácnosti má sice daleko více volného času než ženy zaměstnané, přece jej však využívá daleko méně progresívním způsobem. Její odtržení od společenského pracovního procesu, neproduktivní charakter její práce, která se omezuje na okruh spotřeby a má většinou povahu služeb, zužuje sféru jejích zájmů, ubíjí její aktivitu a iniciativu, brzdí její intelektuální rozvoj.

Avšak k tomu, aby byl umožněn plný rozvoj ženiny osobnosti a aby její tvůrčí síly byly využity ve prospěch společnosti, nestačí jen zařadit ji do společenského pracovního procesu. Snad nejvážnějším problémem socialistické současnosti není žena v domácnosti, protože tu jde většinou o ženy starší nebo mladé matky, které opustily práci jen přechodně, dokud musí pečovat o malé děti. Daleko závažnějším problémem je onen typ zaměstnaných žen, které nemají skutečně vřelý vnitřní vztah ke své práci, nesžily se hlouběji s pracovním prostředím, nemají zájem o vzdělávání a zvyšování kvalifikace. Příčinou není jen přetížení domácí prací. Nezájem o sebevzdělání je v podstatné míře zaviněn tím, že ženy v průměru zastávají méně kvalifikovaná povolání než muži a nemají perspektivu lepšího pracovního zařazení. Změna charakteru práce a pracovního zařazení ženy je v zájmu celé společnosti i žen samotných. Úkolem správně vedené politickovýchovné a organizátorské práce je provádět tedy správnou kádrovou politiku při pracovním zařazování žen, vzbuzovat aktivitu žen samotných a působit na všechny, kdož mají vliv na řešení problematiky pracujících žen, zejména na vedení závodů a funkcionáře národních výborů.

Závěry

Struktura časového fondu našich žen je přes pomoc, kterou poskytuje ženě společnost při plnění jejích mateřských povinností a usnadnění domácí práce, stále ještě značně nepříznivá. Nejvíce je pracovně zatížena dělnice. Důvody je třeba hledat v historickém vývoji, kdy žena dělnické třídy měla menší příležitost ke vzdělání a zastávala podřadné nekvalifikované práce. Tento stav dnes ještě není zcela odstraněn. Dělnice pracují obvykle v méně kvalifikovaných zaměstnáních, jejich malý plat je příčinou, že si nemohou dovolit využívat placených služeb a kupovat některé hotové výrobky, takže jsou více zatíženy domácí prací než zaměstnankyně. To působí také na využití jejich volného času.

Relativně nejpříznivější strukturu časového fondu má zaměstnankyně. Zde jde ovšem o průměry údajů z časových rozvrhů žen, jejichž pracovní zařazení, kvalifikace a platy jsou velmi rozdílné. Při další diferenciaci by se pravděpodobně ukázaly značné rozdíly. U příslušnic vrstvy inteligence by pravděpodobně byla časová struktura nejbližší časové struktuře mužů. Zato například pracovnice v obchodě nebo zdravotní sestry a nižší zdravotní personál by na tom byly pravděpodobně ještě hůře než dělnice.

Největší rozdíl mezi časovou strukturou mužů a žen se projevuje v zemědělství. Tento stav odráží rozdíly mezi městem a venkovem v současné etapě budování socialismu. Zejména tu působí, že zemědělské ženy stále ještě vykonávají většinou nekvalifikované práce a jsou více vázány na domácnost než ženy ve městě. Družstevnice není v zimě podstatně více pracovně zatížena než zaměstnankyně, avšak využívá této příznivé okolnosti ke vzdělání a zvyšování kvalifikace jen minimálně. Příčinou je mimo jiné i to, že zemědělské závody se starají o zvyšování kvalifikace daleko méně než továrny a podniky jiného druhu.[22]

Žena v domácnosti dělníka, zaměstnance i rolníka má více volného času než ženy zaměstnané, avšak přesto jej využívá daleko méně progresívním způsobem. Zvláště u mladých matek, které jsou v domácnosti jen přechodně, nemělo by vedení závodů s nimi ztrácet kontakt a mělo by na ně působit, aby volného času využily pro zvýšení kvalifikace a připravovaly se tak na návrat do zaměstnání.

Nejvážnější disproporce v časovém rozvrhu našich žen jsou: ženy jsou stále ještě nadměrně zatíženy domácností, mají málo času na péči o děti, mají nedostatek volného času a dobře jej nevyužívají. Zvláště by bylo třeba zvýšit podíl času věnovaný zvyšování kvalifikace, veřejné činnosti a aktivnímu odpočinku. Doba určená spánku a jídlu by měla být v nejbližší době zvýšena o 3—4 hodiny týdně, aby byla stejně dlouhá jako u mužů. Ženy by měly být získávány pro sport a tělesnou výchovu, aby se zlepšily podmínky udržení jejich zdraví.

Jakými cestami zlepšit tuto situaci? Cesty naznačuje dokument ÚV KSČ O výhledech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti" a materiály XII. sjezdu KSČ.[23] Podle těchto dokumentů se počítá se *zkrácením pracovní doby* do roku 1970 na 42 až 40 hodin týdně. Není možno považovat za správné názory, že zlepšení situace zaměstnaných žen by bylo možno dosáhnout přednostním zkrácováním pracovní doby. Nelze též hledat řešení v návratu ženy do domácnosti. To by znamenalo, že se zmenší počet pracujících v našem hospodářství a zpomalí se tempo jeho rozvoje a odstraňování současných nedostatků. Ženy samotné by takové řešení postihlo tím, že by se zhoršilo jejich společenské postavení a perspektivně by byla snížena možnost investic do dalších zařízení pro pomoc pracujícím ženám.

Práci se sníženou pracovní dobou a přiměřeně sníženým platem můžeme považovat za vhodné dočasné řešení pro matky malých dětí anebo starší ženy, které by jinak nemohly pracovat vůbec. Okruh pracovních příležitostí je tu zúžen organizačními potížemi, přesto však by bylo možno při spolupráci závodů a společenských organizací najít více možností, než je tomu dnes. Žen pracujících se sníženou pracovní dobou by bylo možno využít zejména ve službách, pro které se těžko hledají pracovní síly a kde organizace práce se sníženou pracovní dobou není tak obtížná.

Avšak ještě větší význam než zkracování pracovní doby má pro ženy zkracování mimopracovní doby nutné, zejména času věnovaného domácím pracím. Nebudou-li se rozvíjet opatření pro pomoc pracující ženě alespoň stejným tempem jako zkracování pracovní doby, hrozí reálné nebezpečí, že čas získaný zkrácením pracovní doby bude pohlcen domácími pracemi a nebude ho moci být využito pro péči o děti, sebevzdělání, veřejně prospěšnou práci a aktivní odpočinek.[24] O tom svědčí zkušenosti ze Sovětského svazu. G. Pruděnskij udává, že při přechodu na sedmihodinovou pracovní dobu zvýšil se volný čas pracujících mužů v sibiřských závodech o 5 hodin týdně, zatímco volný čas pracujících žen vzrostl téměř neznatelně.[25]

V souboru opatření, která umožní zkrátit čas věnovaný domácí práci a zlepšit péči o děti, má největší význam další rozvoj institucí předškolní a mimoškolní výchovy a přenášení namáhavých a časově náročných prací do sféry společenské výroby a služeb. Zde je důležitý zejména rozvoj závodního a školního stravování, levných rodinných jídelen, rozšiřování prodeje polotovarů a hotových pokrmů, protože tato opatření pomohou zkrátit čas věnovaný vaření — časově nejnáročnější domácí práci.

Komplexní vybavení nových sídlišť, racionalizace bydlení, vybavení bytu podlahami z umělých hmot, latexovými nátěry stěn, ústředním topením, usnadní práci s úklidem a ostatním provozem domácnosti a zkrátí též čas obstaráváním služeb a dopravou dětí do jeslí a mateřských škol. Pro nejbližší dobu je třeba zaměřit se zejména na taková opatření, která mohou přinést poměrně rychlé časové úspory tím, že odstraní různé časové ztráty a prostoje způsobené hlavně čekáním. Jde tu

o lepší organizaci nákupu a služeb, důsledné zavádění objednávkových služeb ve zdravotních střediscích a v komunálních podnicích, rozšiřování ranní donášky mléka a jiných donáškových služeb. Závody by měly využít všech možností, které mohou přinést časové úspory zaměstnaným ženám, zejména zřizovat v rozsáhlejším měřítku pro své zaměstnankyně nákupní střediska a střediska některých služeb (zejména prádelen a správkáren) přímo v podnicích, zvýšit též péči o rozvoj závodních jeslí a mateřských škol. Zejména je nutno zvýšit péči zemědělských závodů o potřeby pracujících žen.[26]

V organizaci lepšího využití času žen by měla být průběžně věnována pozornost masově politické práci. Zejména je třeba získávat ženy systematicky pro zvyšování kvalifikace a spolu s tím vytvářet vhodné podmínky pro pomoc pracujícím matkám, aby o čas věnovaný kvalifikaci a veřejné práci nemusely zkracovat svůj spánek. Rovněž je důležitým úkolem masově politické práce podporovat aktivitu občanů při výstavbě dětských zařízení, soudružské výpomoci, péči o děti a umožnit tak ženě spokojenost v zaměstnání a v rodině a plně využít jejích schopností ve prospěch společnosti.

POZNÁMKY

[1] Srovnej „Vnerabočeje vremja trudjaščichsja" pod obščej redakcijej *G. A. Prudenskogo,* Izdatelstva sibirskogo otdelenia AN SSSR, Novosibirsk 1961, str. 3—4. Ve shodě s G. A. Pruděnským používám termínů „mimopracovní doba" pro všechen čas strávený mimo společenský pracovní proces, termínů „volný čas" pro onu část pracovní doby, která je věnována sebevzdělání, zvyšování kvalifikace, veřejné činnosti, kultuře, zábavě, sportu, odpočinku. Považuji tyto termíny za přesnější než např. termíny „volný čas v širším slova smyslu" a „volný čas v užším slova smyslu", používané ve stati Antonína Červinky „Volný čas a pracovní doba", Nová mysl, 1962, čís. 11.

[2] Zjistíme tak průměrně odpracovanou pracovní dobu, kdežto statistické zjištění počtu zaměstnaných žen nás neinformuje, jaký vliv na snížení pracovní doby měla práce se sníženým úvazkem nebo absence (i z jiných důvodů nebo zdravotních). Přesnější jsou rovněž informace takto získané o účasti žen v práci JZD než zjišťování počtu odpracovaných jednotek, protože údaje nejsou zkreslovány různou výší pracovní jednotky podle kvalifikace a druhu práce.

[3] *Jiří Bezouška, Josef Vytlačil:* „Šetření o využití času obyvatelstva ČSSR", Demografie 1962, č. 2, str. 123—132. Zde je uvedena podrobná zpráva o cíli a metodách šetření. Všechny údaje o využití času z textu i v tabulkách jsem zpracovala (vlastním tříděním a propočty) ze základních údajů tohoto šetření. Pramen: SÚS, Československá statistika, skupina B, roč. 1961, svazek 42, „Využití času členů nezemědělských domácností", díl I. ÚÚSSK, Československá statistika, skup. B, roč. 1962, sv. 34 „Využití času členů zemědělských domácností" (Družstevních rolníků) v období od 5. II. do 26. II. 1961".

[4] Bylo šetřeno využití času v průběhu jednoho týdne metodou vlastního snímku času (přímého zápisu prováděného samotnou šetřenou osobou), která byla kombinována s metodou doplňujícího pohovoru provedeného statistikem. Zvolené období šetření v dělnických a zaměstnaneckých rodinách byla druhá polovina září a měsíc říjen 1960. Podzimní měsíce byly zvoleny proto, aby byly vyloučeny sezónní výkyvy ve využití času. Jinak bylo nutno postupovat u družstevních rolníků, kde šetření bylo provedeno ve dvou etapách, a to v jednom měsíci zimního období (únor 1961) a v jednom měsíci letního období (srpen 1961), aby byl zjištěn rozdíl ve využití času v zimě a v létě a na základě toho mohly být stanoveny roční průměry. Prozatím byly publikovány pouze výsledky šetření v dělnických a zaměstnaneckých rodinách a výsledky šetření v zimním období u družstevních rolníků. Přestože definitivní závěry budou moci být u rolnických domácností učiněny tehdy, až budou publikovány i výsledky šetření v letním období, zpracovala jsem výsledky šetření v zimním období, protože v tomto období má zemědělská žena daleko více volného času než v období letním, a považovala jsem za nutné sledovat zejména, jak tohoto času využívá k sebevzdělání a zvyšování kvalifikace.

[5] Do sociální skupiny zaměstnanec—úředník jsou v třídění ÚÚSSK zařazeni i příslušníci inteligence.

[6] *Antonín Ulrych—Vladimír Wynnyczuk,* Denní rozvorh zaměstnané vdané ženy, Demografie, 1961, č. 1, str. 19—30.

[7] Tamtéž. Bylo použito metody dotazníků, která je méně přesná než metoda časových snímků, nebyly úplně zachyceny všechny činnosti, nebylo rozlišeno využití času ve všední den a v neděli.

[8] Srovnej „Vnerabočeje vremja trudjaščichsja", pod obščej redakcijej *G. A. Prudenskogo,* Izdatelstvo sibirskogo otdelenia AN SSSR, Novosibirsk 1961, str. 16—17. Používám v podstatě tohoto schématu G. A. Pruděnského s tím rozdílem, že časovou položku „péče o děti" nezahrnuji do „domácích prací", ale vyčleňuji ji zvláště.

[9] *Marx* definuje pracovní sílu jako „souhrn fyzických a duševních schopností, jimiž disponuje organismus, živá osobnost člověka a které člověk uvádí v činnost, kdykoliv vyrábí nějaké užitné hodnoty". *Karel Marx,* Kapitál I, SNPL, 1953, str. 186.

[10] *Karel Marx,* tamtéž, str. 285.

[11] Srovnej *S. G. Strumilin,* Problemy svobodnogo vremeni, str. 33, ve sborníku „Vnerabočije vremja trudjaščichsja", Izd. AN SSSR.

[12] Srovnej tamtéž, str. 33.

[13] Srovnej *Jiří Musil,* Časový rozvrh žen, Demografie 1961, č. 1, str. 68 a 72.

[14] *V. I. Lenin,* Spisy sv. 29, SNPL, 1955, str. 423.

[15] *Antonín Ulrych—Vladimír Wynnyczuk,* Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy, Demografie, 1961, č. 1, str. 19—30. Data výzkumu ukazují, jak se dá péčí závodu o potřeby zaměstnaných žen příznivě ovlivnit časový rozvrh ženy. Dělnicím zaměstnaným v pražské Tesle se zkrátila cesta do zaměstnání o 10 minut, měla-li jedno dítě, o 15 minut, měla-li dvě a více dětí ve srovnání se ženami bezdětnými, poněvadž závod přednostně přiděloval závodní byty rodinám s dětmi.

[16] Srovnej *Ludmila Drábová,* „Postavení zemědělské ženy — vliv JZD na její práci a život", Sborník ČSAZV, Zemědělská ekonomika, 1960, č. 3, str. 219.

[17] Srovnej tamtéž, str. 218.

[18] Srovnej *Jiří Prokopec,* „Vdaná žena v rodině a v zaměstnání", Zprávy státní populační komise, 1962, č. 2, str. 20.

[19] *Antonín Ulrych—Vladimír Wynnyczuk,* Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy, Demografie, 1961, čís. 1, str. 22.

[20] Srovnej *Jiří Prokopec,* „Vdaná žena v rodině a v zaměstnání", Zprávy státní populační komise, 1962, č. 2, str. 10.

[21] *Antonín Ulrych—Vladimír Wynnyczuk,* Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy, Demografie, 1961, č. 1, str. 26.

[22] Srovnej *Jiří Prokopec,* „Vdaná žena v rodině a v zaměstnání", Zprávy státní populační komise, 1962, č. 2, str. 20.

[23] „O výhledech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti", Rudé právo 14. VIII. 1962. Zpráva ÚV KSČ o činnosti strany a o hlavních směrech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti, Rudé právo 5. XII. 1962.

[24] Srovnej: *Antonín Ulrych—Vladimír Wynnyczuk,* Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy, Demografie, 1961, č. 1, str. 27.

[25] *G. A. Prudenskij,* Svobodnoje vremja trudjachčichsja v socialističeskom obščestve, Kommunist, 1960, čís. 15, str. 44.

STRUKTUR DES „ZEITFONDS" DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN FRAUEN

Beim Aufbau einer entwickelten sozialistischen Gesellschaft und beim Übergang zum Kommunismus wächst das gesellschaftliche Bedürfnis einer Erforschung der Struktur des Zeitfonds der Werktätigen. Das Wachstum der Freizeit und ihre optimale Ausnutzung für Selbstausbildung, Qualifikationserhöhung, Entfaltung kultureller und technischer Interessen, Erholung, Sport, Festigung des Familienzusammenlebens wird zu einer unentbehrlichen Bedingung zur Entwicklung der Persönlichkeit, Produktivitätssteigerung der gesellschaftlichen Arbeit, Erhöhung der Aktivität der Bürger im öffentlich Leben und erfolgreichen Erziehung der neuen Generation. Bei der Analyse der den Werktätigen zur Verfügung stehenden Zeit sind spezifische Probleme der untersuchten gesellschaftlichen Klassen, Gruppen und Schichten zu berücksichtigen und Wege zu deren Lösung in dialektischer Einheit mit den allgemeinen Interessen der Gesellschaftsentwicklung zu skizzieren.

Dieser Aufsatz bringt eine Analyse des Zeitfonds der tschechoslowakischen Frauen, die auf Grund der vom Staatlichen Zentralamt für Statistik und Kontrolle der ČSSR in den Jahren 1960—1961 vorgenommenen „Ermittlungen betreffs der Ausnutzung der verfügbaren Zeit seitens der Bevölkerung" gewonnen wurden. Bearbeitet wurden Angaben über Frauen folgender Gesellschaftsklassen und -gruppen: Arbeiterin, Angestellte, LPG-Mitglied, Frau im Haushalt des Arbeiters, des Angestellten und des Genossenschaftsbauern. Die charakteristischen Unterschiede in bezug auf die Ausnutzung der verfügbaren Zeit zwischen Männern und Frauen der entsprechenden Gesellschaftskategorien sind folgende: Die Männer weisen eine wesentlich höhere Beteiligung am gesellschaftlichen Arbeitsprozess auf, die Frauen sind bei weitem mehr mit Hausarbeiten belastet. Die ökonomisch aktiven Frauen verfügen über fast nur die Hälfte der Freizeit der Männer und verkürzen im Vergleich zu diesen um $2^1/_2$—4 Wochenstunden die zum Schlafen und Essen bestimmte Zeit. Die für die Sorge um die Kinder aufgewendete Zeit ist unverhältnismässig niedriger als die zur Hausarbeit notwendige. Auch die Qualität der Freizeitgestaltung ist bei den Frauen weniger günstig als bei den Männern. Die Frauen wenden weniger Zeit auf für ihre Selbstausbildung, Qualifikationserhöhung, öffentliche Tätigkeit und aktive Formen der Unterhaltung und des Ausruhens. Die im Haushalt tätigen Frauen verfügen zwar über mehr Freizeit als die ökonomisch tätigen, dennoch nützen sie diese schlechter aus. Ihre Abtrennung vom gesellschaftlichen Arbeitsprozess wirkt auf die Entfaltung ihrer Persönlichkeit hemmend und äussert sich in einer Verengerung der Interessensphäre, Mangel an Motivation für die der Weiterausbildung und die öffentlichen Tätigkeit.

Der „Freizeitfonds" aller Werktätigen wird infolge der sukzessiven Arbeitsverkürzung erhöht werden. Allerdings ist es für die Frauen von grösserer Bedeutung, wenn eine Verkürzung der für die Hausarbeiten benötigten Zeit erfolgt. Künftighin ist eine Auflockerung der Hausarbeit und der gesellschaftlichen Funktion der Mutterschaft anzustreben, d. h. die Übertragung der ökonomischen Funktion der Familie in die Sphäre der gesellschaftlichen Produktion und der Dienstleistungen zu beschleunigen, unter der Arbeitsteilung der Erziehungsfunktion zwischen Gesellschaft und Familie. Die massenpolitische Arbeit muss der Organisation einer besseren Freizeitgestaltung für Frauen ständige Aufmerksamkeit widmen. Eine wichtige Aufgabe ist hier die systematische Gewinnung der Frauen für die Erhöhung ihrer Qualifikation.

Der Aufsatz enthält abschliessend ein Programm für die weitere Forschung, die die Ermittlungen des Staatlichen Zentralamtes für Statistik und Kontrolle ergänzen, und weiter wertvolle Erkenntnisse über die Lage der werktätigen Frauen bringen und mithin manche unausgenützte Wege aufdecken könnte, die der Frau die Verknüpfung ihrer Arbeit in der Beschäftigung mit ihrer Funktion der Mutter erleichtern und somit ihre Fähigkeiten vollends zugunsten der Gesellschaft ausnützen könnten.

Übersetzt von Rudolf Merta